

PRIKAZ

Nándor KALICZ, Kőkori falu Aszódon (Zusammenfassung: Neolithisches Dorf in Aszód); Múzeumi füzetek, 32. szám, Petőfi Múzeum, Aszód 1985, str. 108, Abb. 85

Jedna knjiga o temi koja je, osobito nekoliko posljednjih godina, s napretkom istraživanja, postala nezaobilaznom u razrješavanju problematike neolitskog i eneolitskog razdoblja sjeverne Hrvatske, a posve sigurno i Vojvodine i kontinentalne Slovenije, pojavila se prije ne-pune dvije godine u izdanju u Aszódu, gdje su i vršena dugogodišnja obimna istraživanja. Aszód se nalazi na istoku koljena Dunava, tj. sjeveroistočno od eponimnih nalazišta lendelske kulture - Lengvela i Zengövkonyja (koji se nalaze u mađarskoj Baranji), te su zajedno s ostalim okolnim lendelskim nalazištima (Abb. 2), krajnja istočna točka širenja klasične lendelske kulture. Već i prema kartiranju rasprostiranja pojedinih kultura jasno je zašto je za nas posebno zanimljiva ova knjiga i ova tema: s jedne strane, lendelska kultura obuhvaća cijelu Transdanubiju, dio Austrije i sjeverne krajeve preko Dunava (si. 1). međutim, već se ovdje ne možemo dokraja složiti s autorom knjige, drom Nándorom Kaliczom — važnim neolitičarom, ekspertom za srednjoevropski i isto-tako, istočnoevropski i jugoistočnoevropski neolit i eneolit - članom Arheološkog instituta Mađarske akademije znanosti. Naime, koliko god se, glede utjecaja, možemo složiti s kartiranjem lendelske (ili, ipak, lendelskih - ?) kulture u podravskom dijelu sjeverne Hrvatske, toliko se ne možemo složiti s kartiranjem vinčanskog rasprostiranja duboko do otprilike Požeškog gorja, jer naprosto za takvu teoriju ne postoje (a najvjerojatnije neće ih ni biti!) nikakvi dokazi; nasuprot tome, rasprostiranje sopsotske kulture pomaknuto je suviše na zapad, tj. »protjerana« je ova kultura iz srednje i istočne Slavonije.

Nalazište je otkriveno 1959. godine, a istraživano je od 1960. do 1982. godine, s pokusnim, sustavnim i zaštitnim iskapanjima, te je otvorena površina od oko 5000 četvornih metara, što je - kako autor zamjećuje - tek oko 2 posto istražene površine. U stupnjevanju lendelske kulture - kako je predložilo više istraživača — odvojen je u novije vrijeme, osim 1. i 2. stupnja i 3. stupanj, kao najmlađi-neslikani. U tome sustavu Aszód pripada starijoj ili 1. fazi lendelske kulture.

U Mađarskoj je danas poznato oko 250 nalazišta lendelske kulture - od toga je oko 160 nalazišta u županijama Baranya, Tolna i Somogy. Lokaliteti se uglavnom prostiru na području gdje je ranije bila rasprostranjena srednjoevropska ili transdanubijska linearno-trakasta keramika. Naselja su postavljena na zaštićenim položajima, strateški važnima, obično na brežuljcima, što vrijedi i za Aszód. Lokalitet se nalazi na brežuljku okruženom sa dva potoka, a površina mu je 700 x 300-400 m, pa se smatra najvećim nalazištem istočno od Dunava, zaprema oko 20 do 25 hektara zemljišta, te se ubraja među tri-četiri najveća poznata lendelska nalazišta. Autor naglašava da

se ne zna jesu li stanovnici naselja bili povezani krvnim srdstvom, ili su na neki dugi način bili povezani u zajednicu.

Što se tiče naseobinskih pokazatelja, važno je istaknuti slijedeće podatke: grade se nadzemne kuće s konstrukcijom od drvenih trupaca s kućnim mazom (pet kuća), a sudeći prema obliku i dimenzijama pretpostavlja se da su to bile kuće za jednu obitelj (dimenzije 8 x 5, te 6 x 4,5 m). Zanimljivo je da su u cijeloj Mađarskoj pronađeni modeli kuća ili koliba jedino ovdje (i to upravo pet primjera!); ovi modeli, međutim, imaju djelomice ravan krov, što ne odgovara mađarskim klimatskim prilikama, pa autor traži jugoistočne paralele. U kućama su pronađene »radionice«, ognjišta, posude i dijelovi tkalačkog pribora (čak 32 utega u kući 2, uništenoj požarom).

Do danas je u Aszódu pronađeno 220 grobova. Svi grobovi pronađeni su na području naselja, ali autor pretpostavlja da su stanovnici živjeli stanovito vrijeme na jednom dijelu naselja, a na drugom pokapali svoje mrtve (ukupno možda oko 10.000 ukopa). Grobovi su grupirani smjerom sjever-jug, a grupe odijeljene praznim prostorom. Tako je, primjerice, u grupi a) zapažen velik broj dječjih grobova, ali i paljevinskih ukopa, a središnji položaj po bogatstvu priloga imali su muški grob 100 i ženski grob 101. U grupi b) nije zapaženo diferenciranje niti jednog groba ili para, ali je u jednom grobu djevojčice pronađen najvažniji kulturni predmet nekropole: to je šuplja posuda u životinjskom obliku s ljudskom nogom kao postoljem (si. 75). Inače je za nalazište karakteristično da dječji ukopi imaju slične priloge i slično su postavljeni. Što se tiče spaljivanja pokojnika, zamijećeno je da su urne posuda okrenute ustima prema dolje. Razlikuje se i grupa paljevinskih grobova s razasutim pepelom, gdje su npr. i kamene sjekire i perle spaljeni zajedno s pokojnikom. Autor prati porijeklo takvim običajima spaljivanja u srednjoevropskoj i zapadnoevropskoj linearno-trakastoj keramici, čije se tradicije kasnije nastavljaju u resenskoj kulturi, Stichband-keramici, Lužianky-grupi i naposljetku u lendelskoj kulturi.

Općenito su karakteristični za lendelsku kulturu zgrčenci, koji u Aszódu čine većinu ukopa. Gotovo dvije trećine grobova imaju smjer jugoistok-sjeverozapad, a ostali približno jug-jugozapad/sjever-sjeveroistok; više od 90% kostura položeno je na desnu stranu. Trip ukopa su simbolična jer su obilježena oker-bojom simbolom života. Uočljivo je da nalazišna cjelina iz Aszóda ima velike sličnosti s istočnom Mađarskom, a vrlo malo sličnosti s južnom Transdanubijom. U muškim grobovima prilozima su kamena sjekira i sjekira-čekić od rogovlja, te kljove i čeljusti veptra, koji se ranije ne pojavljuju kao prilozima. U ženskim grobovima karakteristični su prilozima od spondilusa, te brojni dijelovi nakita (narukvice i zrna ogrlica) na različitim dijelovima tijela. Privjesak od probušene školjke imala su kao prilog samo mala djeca, a u jednom jednom grobu nađen je ulomak bakrene ploče.

U daljnjem tekstu N. Kalicz analizira nalaze, te naglašava da je pretežno riječ o različitim glinenom posudu, od malih pehara za piće do velikih posuda za žito. Od gline su izrađeni i različiti utezi, vretena, te kultne posude, oltari, male statue; nalaženi su i brojni ulomci posuda. Karakteristični oblici su: različite kupe na šupljom nozi, uglavnom slikane; zdjele; »gljivaste« posude s paralelama u **butmirskoj** kulturi, koje se javljaju oslikane ili neoslikane, te s urezanim varijantama bez vrata ili s ljevkastim vratom (u nas poznatije kao piriformne posude); oslikane boce s dugim vratom; amfore; lonci, među kojima su u grobovima češći malih dimenzija; mnogobrojni oblici pehara; rijetki su oblici kockastih posuda (»lampica«) i minijature posuda; vrlo su rijetki poklopci (neki imaju ručke u obliku kuće ili životinje). Antropomorfnе posude pronađene su samo u ulomcima, kao i one životinjskog oblika. Zanimljivo je da keramika potiske kulture u krugu lendelske kulture dolazi u većem broju jedino u Aszödu, a iz iste kulture potječe i oltar s probušenim postoljem; utjecaju vinčanske kulture pripisuje se pojava posuda s dugim nožicama (vjerojatno također oltari); često su čunjasta cjedila (»kadionice«). Karakteristično je da keramika nema primjesa pljeve, te k tome izostaje i posude stijenki tankih kao jajčana ljuska, izrađeno od fino pročišćenoga blata, što je u mađarskom neolitu jedino karakteristika lendelske kulture.

Prosudujući ukrašavanje autor naglašava da je urezivanje - uglavnom motiva spirale, meandra, rešetke, cik-cak i pravilne linije - često kombinirano sa slikanjem, ponajprije na malim peharima. Ukrašavanje jedne posude podsjeća na Stičband-keramiku, a jedne na bockane vinčanske trake.

Jedna od najznačajnijih karakteristika lendelske kulture jest česta primjena oslikavanja posuda i plastike. Svugdje je primjenjena crvena boja, ali uz nju se u Aszödu pojavljuje i žuta, bijela, te crna boja, mnogo više i češće nego u južnoj Transdanubiji. Materijal za crvenu boju dobiven je iz stijena koje sadrže željezni oksid (hematit). Crna boja je u lendelskoj kulturi jedino česta u Aszödu, i to ponajčešće na zdjelama sa šupljom nogom, a rjeđe na amforama. Motivi su jednostavni: posvuda su uspravne pravilne trake kombinirane s horizontalnim i kosim trakama, dok je na peharima slikanjem dopunjeno urezivanje; rijetke su spirale. Bijeli i žuti motiv nanose se na crvenu podlogu. Jedna osobitost je i u tome da se na crvenu površinu otisne tekstil umočen u žutu boju. Unutarnja strana rubova pehara i boca oslikana je crvenom i žutom bojom. U vezi sa oslikanim lendelskim posudom napominjemo da ono nije bilo posve nepoznato niti ranije u sjevernoj Hrvatskoj (npr. Sopot i Bapska: gornji, najvjerojatnije poremećeni sloj; S. Dimitrijević, *Sopotsko-lendelska kultura*, Zagreb 1968, 51, T. XVI: 7, T. XVIII :1, a u novije vrijeme potvrđeno je izrađivanje i oslikavanje ovakvog posuda upravo na ovome prostoru (naselje na tellu Pepelane I.-kasneolitski slojevi iskopani na istraživanju pod vodstvom K. Minichreiter 1985. godine: K. Minichreiter, *Arheološki pregled* 26, Ljubljana 1986, 40-41).

Plastično ukrašavanje prvenstveno je služilo u praktične svrhe, ali postoje i različite aplikacije ili drške koje su ukrasne (kao npr. kljunaste drške ili okrugle aplikacije). Što se tiče manjih keramičkih predmeta, pojavljuju se žlice, utezi, mali modeli masivnih posuda, a jedan mali predmet možda je model čuna). K tome autor analizira uglačane kamene predmete, predmete od kosti i rogovna, nakit, oznake dostojanstva, ulomke idolooplastike,

često zastupljenu životinjsku plastiku, »zvjezdaste« glinene predmete (tzv. vinčanske amulete) i priloge od kostiju vepra.

Posebno se ističe posuda u obliku ptičjeg tijela s ljudskom nogom (naslovna strana i Sl. 75). Posuda potječe iz groba 205 i visoka je 25 cm te ima dva dijela: gornji dio čini ptičje tijelo, a donji ljudsku nogu (gornji je dio na donjoj strani zatvoren); cijela posuda obojena je crveno, a noga ima i tanku crnu prevlaku. Kalicz konstatira da je ovo jedinstveni primjerak i da mu nema ravna od Egeje do sjeverne Evrope, te da se ova dva simbola javljaju kao religiozni simboli odvojeno počam od neolita do brončanog doba.

Što se tiče privrede dokazani su uzgoj ječma, pira i dvozrne pšenice. Probušeno oruđe autor ne tumači kao kuke, nego kao ručni plug, a spominje i nalaz držača za srp u koji su se umetale kamene oštrice. Neizravni dokaz za gajenje žitarica su i velike plosnate zdjele, te žrnjevi, kao rezultat nedovršene analize životinjskih kostiju (S. Bőkónyi) navodi da su 42,7 posto kosti domaćih životinja, a 57,3 kosti divljih životinja, što u odnosu na razdoblje Zseliz-kulture znači porast udjela lovnih životinja. Najvažnije domaće životinje su govedo i svinja, te pas, dok su ovca i koza zastupljeni u zanemarivom broju. Od lovne divljači prevladavaju jelen, divlja svinja i prago-vedo. Što se tiče trgovine, autor naglašava put istok-zapad kao najvažniji za trgovinu opsidijanom iz Tokaja, a za put od juga prema sjeveru smatra da je bio važan za transportiranje morskih školjki, te činjenicu da je Aszöd bogatiji ovim materijalom nego bilo koji drugi lendelski lokalitet, kao i da je u trgovini bakrom bio siromašan. Bakar se, naime, u većoj mjeri pojavljuje samo u južnom dijelu Transdanubije i na jugu Velike ugarske nizine, možda nakon vremena kada ovaj lokalitet prestaje postojati. U vezi s trampom su vjerojatno i posude potiske kulture na ovom nalazištu.

Govoreći o društvenim odnosima, Kalicz govori da su stanovnici naselja najvjerojatnije imali obiteljske zajednice sa oko 30-35 članova, uračunavajući i umrle, te da je glava kuće bio prvi među jednakima. Mrtvi su ostali članovi zajednice i birnulo se i za njih.

Nalazište Aszöd pripada - navodi N. Kalicz - isto grupi lendelske kulture i prethodi najkasnijoj (Zseliz) fazi linearnotrakaste keramike, odnosno - kako potom navodi - prva faza ovoga nalazišta istovremena je prijelazu Vince B-2 na C, tj. vremenu Sopot II (Bicske), odnosno jednome dijelu Lužianky-kulture, ali da je kolijevka ove kulture upravo u sopotskoj i Zseliz kulturi, a da je rezultat stapanja obje ove pojave bila upravo lendelska kultura, koja je vrlo srodna (u svojoj istočnoj grupi) potiskoj kulturi u mnogim detaljima. Nekalibrirani radiokarbonski datumi za nalazište u rasponu su od 4030 do 3650 100 god. p. n.e. što bi u sjevernoj Hrvatskoj odgovaralo završetku korenovske kulture, bezovljanskom tipu sopotske kulture, te završetku sopotske klasične kulture (uključujući tzv. Sopot-final ili Sopot-IV. stupanj), naravno s neznatnim odstupanjima (o ovim datumima v. Z. Marković, *40 godina arheoloških istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, Katalog izložbe, Koprivnica 1986, 6-7; također u: Z. Marković, *Problem kontinuiteta stanovništva i kultura sjeverne Hrvatske od ranog neolita do početka brončanog doba*, rukopis u pripremi za tisak). Prema mišljenju autora materijal iz Aszöda pripadao bi 1. fazi, sa završetkom na početku 2. faze lendelske kulture, ali se može podijeliti interno u dvije potfaze.

Faza 1. bila bi karakterizirana butmirskim tipom (ili Schultergefäße) vaza, te urezanim spiralama i meandrom, a u oslikavanju karakterizira je upotreba crvene, žute i crne boje. Prisutna je i potiska keramika s urezanim ukrasima.

Faza 2. Urezivanje je izgubilo svoje značenje a za oslikavanje je postala karakteristična bijela boja nanosena u gustom sloju na crvenu podlogu. Najbliže analogije za Aszód su Zengővárkony i Csabdi u Mađarskoj, te Svodin u Slovačkoj.

Autor nadalje analizira odnose i pralele ovoga nalazišta s ostalim regijama (neke paralele smo već naveli): tako na zapadu 1. fazi lendelske kulture pripadaju Nitriansky Hradok, Tešetýce, Falkenstein, a naglašava se da ovo nalazište nema nikakvih stvarnih odnosa s ubodno-trakastom keramikom. Naglašavaju se i začuđujuće sličnosti s predjelima oko Krakowa. U južnim odnosima naglašene su sopotska kultura, te butmirska i vinčanska kultura. Za neke istovrsnosti s butmirskom kulturom autor oprezno pretpostavlja da bi moglo biti riječi o kretanju s jadranske obale (tzv. prethodnica jantarskog puta), te su tom prilikom vjerojatno preneseni pojedini elementi butmirske kulture u lendelsko područje, a bockane trakaste ukrase i posredničko prenošenje školjaka dovodi u vezu vinčanskom i potiskom kulturom. Također pretpostavlja da je pojava sopotske kulture u Transdanubiji (istočnom dijelu) povezana s pokretima manjih ljudskih grupa.

Za autorovu tezu o ekološkim promjenama zajedno s nastupom nositelja sopotske kulture u Transdanubiju (glede faktora nastanka lendelske kulture), koliko god privlačno izgledala, osobito sa stajališta današnjih ekoloških pokreta, čini nam se da ima premalo dokaza, prvenstveno u rezultatima istraživanja u sjevernoj Hrvat-

skoj ili u užem području srednje i istočne Slavonije gdje se zapravo i razvija klasična sopotska kultura. Nasuprot tome, možemo se složiti da je uz lov, stočarstvo i zemljoradnju u životu lendelske kulture, tj. njezinih nositelja, izuzetno važnu ulogu počela igrati trgovina ili razmjena dobara (trampa), što se prvenstveno odnosi na istočnu grupu.

Procjenjujući broj stanovnika naselja, s obzirom na istraženu površinu, te broj pokopanih, autor zaključuje da je ukupan broj stanovnika iznosio oko 10.000 ljudi. Međutim, u jednome momentu mogao je, sudeći prema 350 (ali, kako Kalicz naglašava, možda i 400-500) godina postojanja, lokalitet brojati oko 300 duša ili 40-50 obitelji, što je za vrijeme kasnog neolita vrlo veliko naselje. Tu se postavlja i pitanje kasnijega raspadanja na manje zajednice koje naseljavaju kasnije okolice itd.

Rezimirajući, moramo naglasiti da je ova — vrlo vrijedna, te izuzetno i stručno i pošteno predočena — monografija za cijeli niz sjevernojugoslavenskih (pa i za neke južnije) kultura izuzetno važna i praktično nezaobilazna u proučavanju još uvijek dosta zamršenih pitanja kasnoga neolita i ranog eneolita (primjerice, spominjemo samo novija i još uvijek nedovoljno publicirana istraživanja lokaliteta Ajdovska jama, Seče, Pepelane I, Karane kod Križevaca, Klisa kod Vukovara, Gomolava, te niz ostalih istraživanja; naravno, svjesni smo da je često i pri publiciranju financijski moment u pitanju, no realno govoreći za neka istraživanja nedostaju i prosječni ilustrirani predizvještaji što je zaista šteta). Svakako, ova izvrsna knjiga, bez obzira na moguća djelomična neslaganja, mogla bi nam biti izvršnim putokazom za objavu istraženih lokaliteta.

Zorko MARKOVIĆ
Muzej grada Koprivnice
Rukopis primljen 19. 10. 1987.

